

HUSZITA-TÍPUSÚ KANTILÉNÁINK

Az utóbbi években sorozatosan kerültek elő olyan adatok, amelyek amellett tanúskodnak, hogy a huszita háborúk idején antifeudális népi irodalmunkban meghonosodott a gúnyos forradalmi kantilénák műfaja.¹ Ezek a tömegeket mozgósító harci dalok nem lehettek előzmények nélkül Magyarországon sem. A jokulátorok gúnydalai, ezenkívül az úgynevezett „bolondos ünnep” alkalmával szerzett csúfondáros deákénekek, a vágáns dalok, a gúnyos farsangi játékok és dalok bizonyára előkészítették.² A „bolondos ünnepek”-ről határozottan tudjuk, hogy a deákok ez alkalmakkor az egyházi felsőbbbségeket csúfolták ki. A nürnbergi farsangi játék irodalmi emlékei ugyancsak széleskörű társadalmi szatírárt tartalmaznak. Mindamelllett a huszita típusú gúnyolódo énekek keletkezési módja, szerepe, mozgósító ereje sokkalta nagyobb jelentőségű műfajra enged következtetni. Az alábbiakban megkíséreljük ennek a félig lírai, félig epikus, jellegében erősen szatirikus műfajnak jelenlétét bizonyítani és magyarországi emlékeit számbavenni.

Előre kell bocsátanunk, hogy még messze vagyunk attól, hogy felmérhessük a magyar huszita irodalom egész körét. Úgy véljük, hogy legrégebb fennmaradt bibliafordításunk eredetének eldöltével, keletkezési körülményeinek ismeretében³ tovább kell folytatnunk vizsgálatainkat, melyek nélkül közép-körvégi társadalmunk és irodalmi életünk sok jelenségét nem vagyunk képesek megmagyarázni. Ilyen kérdés a gúnyos huszita kantilénák műfajának s a huszita irodalom egyéb válfajainak megléte. Jacobus de Marchia, a pápai inkuizitor tételeinek egybevetése Husz János műveivel, nemkülönben pörének aktáival úgy, amint az Petrus de Mladenovic összegyűjtötte *Historia*-jában, arra mutat, hogy egyes huszita iratok közkezen forogtak, illetve forradalmi célból lefordításra kerültek. Az inkuizitor által feljegyzett egyes tételek fogalmazása és egymásutánja felismerhetően ezekből a huszita iratokból származik, úgy, amint az eléje hurcolt papok, deákok műveltségük, olvasmányaik alapján válaszoltak kérdéseire. Így pl. a 36—41. pontok Husz Jánosnak *Az egyházzról* (De Ecclesia) írott munkájának 5. fejezetét tükrözik. Jacobus de Marchia pontjai közül a 48—56-ig terjedő pontok Husz Jánosnak a kon-

¹ Irodalomtörténet 1950. 2. 121; Századok, 1950. 1—4. 141—142; A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1952. III. köt. 1—2. 176.

² Kardos Tibor: *A magyar vígjáték kezdetei*. Kodály Emlékkönyv. Zenetudományi Tanulmányok, I. Budapest, 1953. 141—43. Akadémiai Kiadó.

³ U. a. *A Huszita Biblia keletkezése*. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1952. III. köt. 1—2.; 127—77.

stanzi börtönben készített, de el nem mondott hatalmas védőbeszédéből valók (*Sermo secunda*), amelyet Petrus de Mladenovic felvett *Historiá*-jába.⁴ A délmagyarországi huszita tételek 64. pontjának 4. §-a, amely a Prágai Zsinat tételait adja vissza, de hozzácsap egyéb megállapításokat is, Husz Jánosnak megállapíthatólag Magyarországon is ismert himnusza és „próza“-ja szellemében mondja ki, hogy „Husz János szent“.⁵ A huszita vitairódomalom feltétlenül behatolt Magyarországra és ugyanolyan szerepe kellett hogy legyen, mint azoknak a propagandaképeknek, melyekről ugyancsak Jacobus de Marchia ad számot és amelyeken a népi fantázia a Prágában jól bevált szatirikus ábrázolásokat festette vászonra és fára: lefestik egyik oldalon Jézust, amint szegényen számárháton vonul be Jeruzsálembe, a másik oldalon pedig a pápát lovon, földi pompában. Vagy úgy ábrázolják a pápát, amint éppen misézik és Belzebúb és az ördögök ministrálnak neki.⁶ Így hát nincs abban semmi rendkívüli, hogy a huszita háborúk legfőbb irodalmi szövege, a bibliafordítások mellett Magyarországon is létrejött a forradalmi kantiléna.

Amikor 1931-ben első ízben foglalkoztunk a délvidéki huszita felkelés irodalmával, Jacobus de Marchia ismeretlen tétéleinek megtalálása és teljes szövegének kiadása kapcsán,⁷ már jeleztük, hogy az inkuizitor jelentésének második pontjában ezt írja: „Et uterque sexus cantat in missa cantilenas.“ Ezt akkor úgy magyaráztuk, hogy a latin ének helyett, amit azelőtt az egyháziak szolgáltattak orgonakísérettel, „a gyülekezet magyar nyelvű és melódiájú énekeket (cantilenas) énekelt“. Majd pedig világias melódiáknak értelmeztük e dalok zenei karakterét.⁸ A probléma akkor kezdett ismét foglalkoztatni, amikor a felszabadulás után a *Huszita Biblia* keletkezési körülményeit igyekeztem felderíteni, és így elém került a husziták dühös ellenségének, Andreas de Brodának *Tractatus*-a, aki pontosan ugyanerről ír, de tartalmilag is megjelöli, hogy férfiak és nők — a Jacobus de Marchia által említett „uterque sexus“ — mit is énekeltek: „Ugyanis az isteni zsolozsmákat, mint az introitus, a graduália és egyéb, a miséhez tartozó dolgokat megvetve, hetyké, csábító, zundülésre és öldöklésre bujtogató dalokat énekeltek népi nyelven a mise alatt férfiak és asszonyok, sőt gyermekek is.“ Ennek alapján már meg lehetett válaszolni egyik kutatónknek azt az aggodalmát, hogy sohasem fogjuk megtudni, mit énekeltek Budai Nagy Antal fegyverre kelt paraszti népei.⁹ Már akkor utaltunk rá, hogy a huszita kantilénához hasonló tartalmú és eredetében hasonló keletkezésű műfaj nyomai fellelhetők. Ezt a hasonlóságot azonban meglehetősen tágra kellett értelmeznünk, és meg kellett maradnunk az alkalmi történeti daloknál, melyeket propaganda céljából költenek, vagy, amelyek ritmusukban utalnak huszita kapcsolatokra. Két példánk közül az első a Bencédi Székely István által feljegyzett daltöredék, melyet az iskolások énekeltek Mátyás király választásakor Pest utcáin. Utaltunk rá, hogy a huszita kantilénákat is cseh papok, iskolamesterek szerették, megtanít-

⁴ Kiadta Höfler. *Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen. Fontes Rerum Austriacarum. Scriptores. Vol. II. 297—315.*

⁵ U. o. Vol. VI. 230. és Kardos Tibor: *A laikus mozgalom magyar bibliája, Mnéerva, 1931. 81.*

⁶ U. o. 31—32. §. 80. Csehországban, Prágában már 1416-ban sor került ilyen festmények használatára. V. ö. *Chronicon Procopii. Fontes Rer. Austr. Scriptores. Vol. II. 72.*

⁷ Kardos Tibor, i. m. 52—81.

⁸ U. o. 65—66.

⁹ Irodalomtörténet. 1950. 2. 121. Andreas de Broda *Tractatus*-a idézett helyét 1. *Fontes Rerum Austr. Vol. VI. 339.*

tották rájuk az iskolásgyermeket, bejárták vele Prága utcáit s a dalok órák alatt elterjedtek, mindenki énekelte őket. Ezek a dalok mozgósítottak, forradalmi akciókra, veszélyes ellenfelek meglámadására, szorosan összefogták a népet, stb.

A Mátyás megválasztására szerzett éneket ugyancsak iskolásgyermek harsogták Pest utcáin, még pedig akkor, amikor ez a választás még nem dőlt el. Tömeghangulatot teremtettek, amely befolyásolta az eseményeket. A városi lakosság tömegei álltak a Hunyadi-párt mellett.

A másik emlék, a Hunyadi Mátyás halála alkalmával szerzett dal viszont különleges ritmusával utalt a cseh kantilénák műfajára (3 + 2) (3 + 2 öszeállítású tízes.)¹⁰ A továbbiakban kiderült, hogy szent László magyarnyelvű himnusza, amely teljesen világi értelemben fogja fel a vallásos tárgyat és a Hunyadi János halála körüli időben keletkezett, a nagy hős egyéniségének kimutatható hatása alatt, szintén nagyrészt az említett huszita-ritmusban van írva.¹¹

Mindezen példákban volt azonban egy gyöngéjük. Felvetődött magyar földön egy huszita ritmus-fajta, feltűnt a tömeget mozgósító, politikai célú alkalmi dal, de egyiknek sem volt szatirikus éle, forradalmi jellege. Már új mozzanat merült fel akkor, amikor a *Huszita Biblia* fordítását elemezve kiderült, hogy az *Apor-kóder* két zsoltár-fordítása verses fordítás, még hozzá olyan zsoltárszakaszok verses fordítása, amelyek politikai tartalmukban jellemzőek voltak.¹² Evvel a kérdés lényegesen közelebb került az alap-problémához: volt-e huszita jellegű forradalmi kantiléna? Tekintve, hogy e két verses fordításra közben újabb bizonyítékok kerültek elő, vissza kell térnünk rájuk. Előbb azonban tisztáznunk kell magának a kantilénának fogalmi körét, és azt, hogy a rendelkezésünkre álló gyér adatok alapján Andreas de Broda és a magyarországi ferences inquizitor szóhasználatán kívül ebben a korban hogyan értelmezték a kantilénát.

Maga a *cantilena* szó már a klasszikus latin irodalomban is előfordult és értelmezése felmutat olyan vonásokat, melyek évezredek fejlődés során is vagy megmaradtak, vagy továbbfejlődtek. Ilyen meglehetősen állandó vonás a kantilénának mint gúnydalnak a szerepe. Mind a *Thesaurus*, mind pedig Forcellini *Totius latinitatis lexicon*-ja és a hozzá csatlakozó *Glossarium* ismeri a sértegető, gúnyolódó *kantilénát*.¹³ Ha tehát *Du Cange*-nál azt találjuk, hogy a galloknál a katonákat csata előtt lelkesítő rigmusok (s ugyanígy a frankoknál is) kantilénák voltak,¹⁴ akkor esetleg arra gondolhatunk, hogy ezek a dalok az ellenségre mondott becsmérő dalok voltak. Ugyanilyen gúnyolódásnak helye lehetett győzelmi dalokban is, mint a híres katonaének mutatja: „Mille, mille, mille, mille, mille decollavismus!” Ugyancsak az ókorban volt olyan tágabb értelme a kifejezésnek, amely általában dalt értett rajta és általában a „*carmen*“ és „*cantus*“ szó szinonímájaként fogta fel. Ugyanakkor a kicsinyítő képző alapján kevésbé értékes, jelentéktelen dalként is értelmezték.

¹⁰ Irodalomtörténet, i. h.

¹¹ Kardos Tibor: *A huszita mozgalom és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakulásában*. Századok, 1950. 1—4. 142.

¹² U. a. *A Huszita Biblia keletkezése*, i. h. 176.

¹³ *Thesaurus linguae latinae*, Vol. III. Fasc. I. Lipsiae, 197. B. G. Teubner 285—86., A. E. Forcellini: *Totius latinitatis lexicon*, Tom. II. Prati, 1841. 65; U. o. *Glossarium*, Tom. VI. Prati, 1875. 525.

¹⁴ *Du Cange: Glossarium mediae infimaeque latinitatis*. Tom. II. Niort, 1883. 105.

Érdekes, hogy az olasz szóhasználat a klasszikus értelmezésekből az egyszerű, monoton, népi jelleget következtette ki, tekintet nélkül arra, hogy jellege világi, vagy egyházi volt-e. A XIV. századi olasz krónikás, Salimbene hol világi, hol egyházi dalt ért rajta, amely vagy nyelvében népi, vagy dallamában népi eredetű. II. Frigyes olasz nyelven írt szerelmi költeményeit éppen úgy *cantilenának* nevezi (*cantilenas et cantiones invenire*), mint az olasznyelvű vallásos népéneket, vagy egy fra Enrico nevezetű ferences dalszerző zenei tevékenységét, aki kidolgozott zenéjű, latinnyelvű, de *szövegükben egyszerű és dallamukban a népéneken alapuló dalokat* szerzett. El is mond egy a maga nemében eddig egyedülálló adatot. Idézi fra Enrico egyik latin szerzeményének néhány sorát és előadja, hogy a dalszerzőt egy szolgálólány nótázása ihlette meg, aki a páрмаi székesegyházon énekelve ment át s mindjárt idéz is két sort ebből az olasz népdalból, amely minden valószínűség szerint szerelmes dal volt:

„E s' tu non cure de me
e ne curaro de te¹⁵”

Amikor a kifejezés a középkorvégi zeneelméletben feltűnik, határozottan népi és világi jellege van. Johannes de Grocheo 1300 körül írott *Tractatus*-ában az ünnepélyesebb *cantustól*, melynek körébe sorolja a *chanson de geste*-eket és a *sirventes*-eket, élesen elválasztja a *kantilénát*, mint táncdalt. Szerinte a *kantiléná*-nak három típusa van, a *rotunda* (*rondeau*), a *stantipes* (*estampida*) és a *ductia*, amely utóbbi könnyű, gyorsan fel- és leszálló dallamú táncdalt jelentett. Ennek alapján a modern zenetörténet többszólamú formájában *kantilénán* *rondeau*-t, *virelaist* és *balladet* ért; általában a *refraines* táncdalt.¹⁶

Negyven évvel utóbbi az az adat, melyet Szabolcsi Bence idéz Lüttichi Jakab mester „*Speculum musicae*”-jéből, aki azon kesereg, hogy az egyszerű, világos, férfias és szabályos régi muzsika helyébe ledér, zabolátlan, bonyodalmas, ugráló és táncoló muzsikát hoznak be: „A régi tisztes műfajokat (*organum, conductus*) megvetik, csak *motetust* meg *cantiléná*-t ismernek.”¹⁷

Ez a zenei fogantatású értelmezés a *kantilénát* mind népi eredetű táncdalt jellemzi, még komplikáltabb formái között is. A modern haladó zenetörténetben Heinrich Bessler általában *kantiléná*-nak a XIV—XV. század új, dalszerű zenei stílusát nevezi. Ebben a formájában a *kantiléna* szerelmi dal, mint ahogy a Bartal által idézett virágének értelemben vett „*cantilena carnalis*” is.¹⁸ Az ilyen jelzős megkülönböztetés már tekintetbe veszi a *kantiléna* szétágazását. Szatirikus jellegű, alkalmi jellegű, szerelmi és bordalra, amely utóbbit valóban „*cantilena potatoria*” néven emlegettek. Volna a *kantiléná*-ra egy Mátyás király személyével kapcsolatos adatunk is, Arnoldus de Bawaria „*Ars poetica*”-jából. A szerző Mátyás király tüközzatos költőjéről, Magyar Gáborról beszél, aki „honfitársai gyönyörűségére igen csiszolt

¹⁵ A *cantilena* olasz értelmezésére: *Vocabolario della lingua italiana*. Vol. I. Milano é. n. (1911) 564. Salimbene II. Frigyesről: Salimbene de Adam: *Cronica*. A cura di Ferdinando Bernieri. Bari, 1942. Scrittori d'Italia. Vol. I. 505.; a *cantilena* mint vallásos népének: *U. o.* I. 98, II. 203.; — mint népi dallamon alapuló zenei alkotás: *U. o.* I. 262., 264.

¹⁶ Gustave Reese: *Music in the Middle Ages*. New-York, 1940. 22, 322.

¹⁷ Szabolcsi Bence: *Régi muzsika kertje*, Budapest, 1947. 28.

¹⁸ Heinrich Bessler: *Bourdon und Fauxbourdon. Studien zur Ursprung der niederländischen Musik*. Leipzig, 1950. 33 és passim. Továbbá Bartal Antal: *A magyarországi latin-ság szótára*, Budapest, 1901. 100.

kantilénákat és verseket szerkesztett egybe anyanyelvén olyan szerencsésen, hogy mint mondják, Magyarország művelt királya, Mátyás király is sokszor felüditette magát velük pihenő idejében“. A latin eredeti terminológiája pontos: a *cantilena* dalolható ritmikus verset jelent, a *versus* vele szemben mértékes verset, ami lehetett leoninus hexameter is. Az már azután bizonytalan, hogy Magyar Gábor *kantilénái* lírai, vagy epikus természetűek voltak-e. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy kétségesnek tartjuk ennek a forrásnak vagy magát a hitelességét vagy legalább is az Ábel által közölt szöveg *egészének* hitelességét. Ábel e szövegrészt Kemény *Kalászatok* c. kiadványa alapján idézi. Arnoldus de Bawaria művére, de még annak említésére sem tudtam ráakadni.¹⁹ Ezen felül bevezető mondatának latinsága olyan kifejezésekkel, mint pl. „vita nationalis“, sokkal későbbi keletűnek, magyarán: hamisítvány-nak látszik. Nincs kizárva, hogy egy korabeli poetika felhasználásával készült késői szövegről van szó, de legalább is egy megtoldott, kétes hitelességű idézetről.

Van azonban olyan XVI. század eleji emlékünknél, mely a *kantilénát*, mint műfajt társadalmi gúnydalként értelmezi és mindjárt illusztrálja is, ez pedig Apáthi Ferenc *Feddőéneke*, mely a Peer-kódexben, ahonnan származik, *Cantilena* címen szerepel.²⁰ Bár a kiéneklő vers célbaveszi a törökkel nem törődő, pompázó nagyfeudálisokat, a könnyelmű fiatalokat, kikapós asszonyokat, koldus deákokat, sőt a parasztokat is, mégis visszatérő refrain a papok gyűlölete. Ez önmagában jellemző a Mohács-körülí évtizedek egyházellenes, prereformációs hangulatára, a világi és egyházi feudalizmus eléggé mély meghasonlására, jellemző a nemesség többségének hangulatára. A mi szempontunkból azonban különösen jellemző, hogy a bejegyző egy ilyen hatalmasokat és főként papokat gúnyoló verset pontosan *kantiléná*-nak nevezett. Emellett a papgúnyoló motívumok természetesen összhangban vannak a hagyományos huszita érvelés vádjaiival: a papi élet, a szerzetesi regula tiszteletben nem tartása, kapzsi pénzgyűjtés, pompa, zabolátlan életmód. E motívumok folytonosságáról az életben természetesen maga az egyház gondoskodott. De voltak egyéb okai is. Ilyen ok volt a huszita mozgalom feléledése a Mohácsi vérszt megelőző emberöltő időszakában és nem utolsósorban a *kantilénák* egy változatának műfaji hagyománya.

Más alkalommal rámutattunk arra a tényre, hogy a Hunyadi Mátyás halálát követő évtizedekben az a középnemesség, melyet a centralizáció egykori megalkotója vont be a politikai életbe; folytatja a király politikáját, ami az egyház visszaszorítását illeti. Azt nem mondhatjuk, hogy az államegyházi politikának az az összefüggő széles rendszere fennmaradt volna, mert hiszen az a centralizációt tételezi fel, mely a király halálával megszakadt. Kétségtelen azonban, hogy a pápai jövedelmeket megnyírbáló, a tized beszédését a kilenced mögé szorító, az egyház állami funkcióit csökkenteni igyekvő törekvés általános ebben az időben is.²¹ Már 1497-ben azt követelik a budai országgyűlésen, hogy az egri püspök ne lehessen koronaőr. Az 1499-i országgyűlésen határozatot is hoznak, hogy az ország koronája többé pap kezébe

¹⁹ E. Ábel-St. Hegedüs: *Analecta Nova*. Budapestini, 1903. 10—11: a szöveggel szemben tűpált kétségekről Kardos Tibor: *Mátyás király és a humanizmus*. Mátyás király-Emlékkönyv. Budapest. (1940) II. 99—100.

²⁰ *Régi Magyar Költők Tára, I. Középkori magyar versek*. Szerk. Horváth Cyrill. Budapes., 1921. 491—95. Vásárhelyi András is *Cantilena*-nak jelzi ugyanezen kódexben levő népies vallásos dalát (u. o. 236). A két típust a népiesség és az énekelhetőség kapcsolja össze.

²¹ Századok, I. h. 175—76.

ne kerüljön. Ekkor írják Esztergomból Estei Hippolitnak: „Félek, hogy ez az ország is Csehország sorsára fog jutni.“²² A világi feudalizmusnak ez a törekvése egészen széles arányú. Ezentúl főispán csak akkor lehet valamelyik püspök, ha annakidején az Árpád-házi „szent királyok“ egyike ezt a jogot a püspöki méltósághoz hozzácsatolta. Egy egész sor korlátozó rendelkezést hoznak, amelyeket azonban nincs erejük keresztülvinni. A világi feudalizmus egyházkorlátozó törekvései között a legerőteljesebbek az 1504-i dekrétum ama cikkelyei, amelyek néhány évre gyakorlatilag hatályon kívül helyezték a dézsmaszedést. Ekkor fordult a pápa II. Ulászlóhoz ijedt hangú levélben, avval vádolva meg az ország előkelőit, nemeseit, sőt „minden világit“, hogy az egyház javait elrabolják, a dézsmát nem adják meg, a klérust fenyegetik és „minden erejükkel arra törnek, hogy az egyházi rendet megkísébbítsék, sőt megsemmisítsék“.²³

Az egyházi és világi feudalizmus közötti feszültség jele, hogy a pápai politikát híven követő obszerváns ferencesek szónokai igen erőteljesen nyilatkoznak meg a világi feudalizmus jobbágyelnyomásáról. E téren Laskai Ozsvát még radikálisabb hangot üt meg, mint Temesvári Pelbárt.²⁴ Ezek a jelenségek: egyrészt a világi feudalizmus széleskörű egyházellenessége és szekularizációs törekvései, másrészt ennek ellensúlyozására a jobbágyok elnyomatását tárgyaló szerzetesi szókoklatok önmagukban is igen erőteljes huszita agitációra engednek következtetni. Az olasz levélfíró joggal gondol Csehország sorsára. Erre voltak támpontjai is a korabeli politikai helyzet ismeretében. Csehországban ebben az időben egyre nagyobb befolyásra tettek szert a „Cseh-morva testvérek“. Hittételeiket bizonyító, vallásos életüknek gyakorlását kérő emlékirataikat a magyar udvarban jól ismerték, róluk vitatkoztak. A király cseh kancelláriájának olyan vezető egyénisége válaszolt rájuk, mint Olmützi Ágoston.²⁵ A „Cseh-morva testvérek“ agitációja olyan veszélyesnek látszott, hogy a magyar püspökök és főurak voltak, akik kikényszerítették II. Ulászló 1508-i tiltó és üldöző rendeletét a „Cseh-morva testvérek“ ellen. Sőt a közhiedelem szerint a magyar püspökök szövegezték is meg a rendeletet. Annyi bizonyos, hogy a szövegben nyíltan szerepel, hogy a királyt intézkedéseire „a szomszédos országok egyházi és világi főméltóságai szólították fel“ abbeli félelmükben, hogy az „eretnység“ túlterjed Csehország határain és „az egész kereszténységre“, értsd a szomszéd országokra is „veszedelmet“ fog hozni. Ugyanekkor a híres ferences szónok, Laskai Ozsvát, mint élő veszedelmet ábrázolja a huszita tanok terjedését és utal egyes szerzetestársai hitehagyására.²⁶ A „Cseh-morva testvérek“ bár nem voltak olyan radikálisak, mint a táboríták, mégis a huszitizmus ekkori formájának legszélsőbb változatát jelentették. Hatásukra állandóan megújul a törekvés a kelyhes főnemesség

²² Kelletlenül emlékezik meg az egyházellenes intézkedésekről Fraknoi Vilmos (*A Hunyadiak és a Jagellók kora. A magyar nemzet története*, szerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1906. IV. köt. 363—369.) — Az esztergomi levél kivonata és idézete Óváry Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai*. Budapest, 1890. 201. No 854. A levél maga hártyzik a megfelelő dobozból.

²³ A pápa levelét ld. Georgius Pray: *Epistolae procerum*, I. Posonii, 1806. 49—51. Továbbá Századok, i. h. 176.

²⁴ Horváth Richárd: *Laskai Ozsvát*, Budapest, 1932. 57—58.

²⁵ A. Gindely: *Geschichte der Böhmischen Brüder*, Prag, I. Bd. 1857. 96. 101. I. J. Müller: *Die deutschen Kathetiken der Böhmischen Brüder*, Berlin, 1887. Monumenta Germaniae Pedagogica. Vol. IV. 61—67. és Lydius: *Waldensia*. Rotterdami., 1916.

²⁶ A. Gindely, i. m. 132. J. Müller, *Geschichte der Böhmischen Brüder*, Hernhut, 1922. 307—311. Horváth Richárd: i. m. 67—71.

és a katolikusok között a kiegyezésre. A parasztoktól rettegtek a feudálisok, akikre a „*Cseh-morva testvérek*“-nek nagy befolyásuk volt.

A huszitizmus terjedésének Magyarországon az előbbiekből következőleg két útja volt. Az egyik a kelyhes álláspont feltűnése, amellyel könnyebben megmagyarázható a magyarországi világi feudálisok éles egyházellenes magatartása. A cseh kelyhes-mozgalomnak is lényege volt az egyház állami funkcióinak visszaszorítása, a dézsma meg nem adása és főként a szekularizáció. Ugyanígy jellemző a magyarországi helyzetre az az erőfeszítés, melyet Szalkai László esztergomi érsek tett Campeggio pápai követnél a mohácsi vést megelőző években (1524—26), hogy a kelyheseket kibékítse a katolikus egyházzal.²⁷ A vallási egyesülést már megelőzte a katolikus és kelyhes rendek szoros szövetsége a „*Cseh-morva testvérek*“ és a lutheránusok ellen. Kétségtelen, hogy Szalkai László a kelyhes nemesi törekvéseket akarta ezáltal megszelídíteni.

Bár az egyházi és világi feudalizmus meghasonlása is fontos tényező ezekben az évtizedekben, s az így létrejött megoszlás előmozdította a Dózsa-felkelés kitörését, mégis sokkal jelentékenyebb volt a „*Cseh-morva testvérek*“, vagyis a népi huszitizmus befolyása. Felszabadulás utáni történetírásunk (Karácsonyi Béla) felvetette a magyarországi huszitizmus bizonyos továbbélésének és fennmaradásának kérdését, éppen a Dózsa-felkelés ideológiai megokolására, a fellevés azonban nem támaszkodott eléggé konkrét bizonyítékokra. Csaknem 90 éve ismeretes Mircse Jánosnak az a közleménye, amelyben a milánói levéltárból egy egykorú levelet adott közre a Dózsa-háborúról. Ebben Bakócz környezetéből Bethinus de Comitibus arról ad hírt, hogy a cseh husziták a nép között erősen terjesztették tanaikat és felkelésre biztatták a népet Magyarországon is. Közli érvelésüket, mely szerint soha nem vesztettek háborúban, amióta elszakadtak a római egyháztól. Azóta nem volt járvány és — ez a legjellemzőbb a parasztok körében folytatott agitációra — azóta sem jégeső, sem vihar nem verte el a termést és nem volt éhínség. Érvelésükben arra is hivatkoztak, hogy mentek a dézsmától és mindennemű adótól. A jeles apostoli protonotárius ezekkel a csüggedt szavakkal fejezi be híradását: „Ilyen ördögi biztatásokkal törekedtek megfertőzni és megrontani ezt a magyar királyságot.“²⁸ Bethinus de Comitibus híradását meg tudjuk erősíteni más forrásokból is. A modenai levéltár egyik emléke, melynek másolata a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának másolatgyűjteményében van, csaknem egy évvel korábbi időpontról, 1513 július 25-én azt jelenti Magyarországról, amit egy évvel később a már idézett szerző. A levél írója Giovanni Battista Bonzagni így ír: „Folytatólag egy másik újságom is van erről a vidékről. Csehországban a köznép összeesküvéseket sző a bárók ellen és ugyanilyenek vannak Magyarországon is.“ Tehát a két ország népi forrongásait összekapcsolja. Ugyancsak ő ír arról, hogy az egri püspöknek vitás ügye van a nemességgel, de a király szeretné lecsendesíteni éppen ebben a feszült helyzetben (in questi tempi maxime). Amit Bonzagni csak mint egyszerű fellépő jelenségeket említ, Bethinus de Comitibus viszont mint okozati összefüggéssel összekapcsolt tény, azt igen konkrétan hangsúlyozza 1514. július 12-én kelt jelentésében a velencei köztársaság római követe Pietro

²⁷ Fraknói Vilmos: *Szalkai László esztergomi érsek és a cseh ultraquisták*, Magyar Sion, XV. 1884. 251—264.

²⁸ Mircse János: *Két érdekes okmány a milánói levéltárból*. Magyar Történelmi Tár, 1867. 250—52.

Quirino kamalduli szerzetes, akinek sokágú kapcsolatai voltak a pápai udvarnál: „Leveleink vannak Németországból is . . . , melyek azt mondják, hogy a Magyarországgal határos részeken a német és cseh köznép jelentékeny tömegei mozdultak meg és csatlakoztak a magyar plebejusokhoz (con la plebe di Ungaria) és valamennyien együtt mellükön a kereszttel újonnan választott királyukkal üldözik annak a királyságnak a nemeseit . . .”²⁰

Anélkül, hogy mélyebben mennénk bele ebbe a kérdésbe és elhatárolnánk egyúttal a Dózsa-háború ideológiájában a huszita elemeket egyéb ideológiai mozzanatoktól, megállapítható a huszitizmus élő befolyása s ezzel együtt annak lehetősége, hogy a „*Cseh-morva testvérek*” igen gazdag röpiratirodalma és énekköltészete,³⁰ mely táborita hagyományokból táplálkozott, átkerüljön hozzánk is. Megvolt annak is a lehetősége, hogy a hazai hagyományok felújuljanak. Itt kell azt a figyelembe nem vett adatot is hangsúlyoznunk, hogy Marino Sanudo világkrónikájába beékelve egy olyan magyarországi jelentés olvasható a Dózsa-háborúról, amely szerint egyes Dózsa hadában résztvevő és a nemesek által elfogott és kínhalált szenvedett papok nemzeti nyelven énekelve mentek a vesztőhelyre.³¹ E dalok lehettek vallásos énekek is, de az adat ismét a huszita-népi felkelések harci énekköltészetére és annak szerepére jellemző.

Ezekután Apáti Ferenc *Cantiléná*-ját közelebről is meg tudjuk határozni. A huszita kantilénák egy meghatározott típusának magyar változata. Höffler a huszita mozgalom történeti forrásainak kiadásában egy antiklerikális úr- és polgárellesenes eretnek dalt közöl a prágai egyetem egy XIV. századi kódexéből. A dal címe „*A világ csatárdsága*” (Incipit dolus mundi).³² Ez a dal a huszitizmust megelőző évtizedek népi elkeseredésére jellemző, szerzője a jelek szerint szegény pap vagy vágáns lehet. Költeményét latinul írja párosrímű hetesekben és nyolcasokban, ugyanabban a versformában, melyben a legtöbb huszita kantiléna készült. Akárcsak Apáti Ferenc, ő is sorra veszi az egyes papi típusokat, főpapokat, plébánosokat, kanonokokat, szerzeteseket, ezenfelül a feudális nagyurakat, a hamis tanúkat, s végülis megtérésre int. A főuraknak ugyanazt rója fel, amit Apáti Ferenc. Ahelyett, hogy a pogányra mennének, a keresztényeket öldöklik. Érvétele a kanonokok és szerzetesek ellen teljességgel párhuzamos Apáti Ferencnek a szerzetesek, apáturak ellen írt versszakaival. Például Apáti Ferenc utolsó versszaka, amely talán a legsikerültebb, így szól:

*Igen kevés hajok, számtalan jóságok,
Erős regulájok, kevés zsolozsmájok;
Bársonyos szolgájok, fekete kápájok,
Az apáturaknak.*³³

²⁰ Bonzagni levelét ld. *Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai*, Modena, IV. Fasc. I. Cancellaria Ducale Dispacei degli oratori Estensi in Ungheria. Pietro Quirino jelentését ld. uo. Velence, Dispacei da Roma, Capi del Consiglio dei Dieci Busta, I.

³⁰ A katolikusok, kelyhesek és „*Cseh-morva testvérek*” csak 1500. és 1510. között, kb. hatvan értekezést és röpiratot adtak ki, de ebből ötvenet a „*Cseh-morva testvérek*” írtak, pedig számbelileg kevesen voltak. Gindely: *i. m.* 124. — A testvéreknél igen fontos volt az éneklés, különösképpen a zsoltáréneklés. Gindely: *i. m.* 122. Énekeskönyveikről J. Müller *i. m.* 296, 506.

³¹ Marino Sanuto: *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*, Kiad. Venzel Gusztáv, Magyar Történelmi Tár, 1877. 261.

³² *Fontes Rerum Austriacarum Scriptores*, VI. 51—57.

³³ *Régi Magyar Költők Tára*, I. 493, 14.

Az ismeretlen szerzőnek a kanonokokról írott sorai — miután az egyháziak vagyónáról bőven beszél — először megállapítják, hogy a szigorú reguláról nevezik őket kanonokoknak, de nem látogatják a kórust (ahol zsoiozsmázni kell), katonaruhát öltenek, világi dolgokat keresnek s pénzőket hitvány emberekre szórják.

Világos, hogy ebbe a típusba tartozó vágáns-huszita kantilénával állunk szemben, amely azonban társadalmilag korlátozottabb és egyes árnyalatokban eltér a cseh típustól. Apáti Ferenc is elsősorban élesen és részletesen a papi rendet éneкли ki, változata tömörebb, költőibb, színesebb az ismertetett cseh típusnál. A polgárok helyébe a deákok lépnek s azoknak koldus volta. A királyok, nagyfeudálisok ugyanúgy szerepelnek nála, mint a cseh változatban. A család, rászedés, cserbenhagyás motívuma éppen úgy kezdő és vezető gondolat Apáti Ferencnél, mint *A világ csalárdságá*-ról szóló cseh kantilénában. A cseh változatban azonban nincs meg a jobbágyokat támadó szakasz, míg Apáti Ferencnél világos utalás történik a Dózsa-háborúra:

„Sámsonnak alejtá az pór önnön magát
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát
Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát,
Megalázza magát.”³⁴

Azonban annak ismeretében, hogy ezekben az évtizedekben és különösképpen a Mohácsot megelőző években a kelyhes huszitizmus hatása igen erős volt a magyar nemességre, világos, hogy olyan huszita típusú kantiléna Apáti Ferenc *Feddőéneke*, melynek szerzője a katolikus egyház ellenes nemesi irányzathoz, a kelyhesekhez állt közel. A kelyhesek, mint tudjuk, Csehországban is készek volta a nem huszita világi urakkal összefogni, csakhogy elkerüljenek egy új parasztháborút. Még azt is hozzáfűzhetjük, hogy Apáti Ferenc kantilénájának ritmusa a ritmikus szaffikus strófa, amelyet jól ismertek a vágánsok is, de amelyik struktúrájában igen közel állt a 16. századi magyar táncdalhoz, az „ungaresca” néven ismert táncokhoz.³⁵ Apáti Ferenc költeménye műfaji megjelölése, felépítése, motívumai, ritmusa és a történelmi társadalmi körülmények alapján vágáns-huszita típusú kantiléna. Tekintve, hogy a *Cantilena* egyike legsikerültebb 16. századi verseinknek, világossá válik, hogy milyen fontosságot kell tulajdonítanunk a huszita típusú szatirikus költeményeknek.

Ezekután hozzáfoghatunk egyrészt a *Huszita Bibliá*ban felismert verses zsolttárfordítások meghatározásához, valamint egy másik olyan irodalmi emlékünkhöz meghatározásához, mely ugyancsak ismerős a magyar irodalomtörténet bűvárai előtt, ez pedig az a néhány versszak, melyet Heltai Gáspár interpolált Tinódi Lantos Sebestyén *Zsigmond király és császárnak krónikája* című éneke végére.

Az *Apor-kódex* 96. zsolttárának első sorai ősi nyolcasokban vannak magyarra fordítva. Ezt a *Huszita Bibliá* keletkezési körülményeit vizsgálva

³⁴ U. o. 492, 9.

³⁵ A ritmikus szaffikus versről, illetve strófáról Paul Eickhoff: *Der horazische Doppelbau der sapphischen Strophe und seine Geschichte*. Wandsbeck, 1895. U. a.: *Der Ursprung des romanisch-germanischen Elj- und Zehnsilbers, aus dem Worttonbau des sapphischen Verses*, u. o. 1895. — A magyar *ungaresca* elnevezésű táncok mögött álló szaffikus ritmusra bő anyagot ad Szabolcsi Bence készülő tanulmánya: *A XVI. század magyar tánczenéje*. Zenetudományi Tanulmányok, II.

már megállapítottuk, és avval magyaráztuk, hogy az említett sorokban isten országának eljövételéről és ítéletéről van szó, a *Huszita Bibliában* annyit emlegetett „forbátlatról“ (retributio). A szövegrész így hangzik, megtoldva egy hatodik sorral, amely esetleg ugyancsak ősi nyolcasként ejtődött ki:

*Ur országlott, vigaggyon föld,
Óröljenek sok szigetek,
Köd és homály ő környöllő,
Igazolat és ítélet
Ő székeinek segedelme.
Tűz ele(ve) kel ő előttö.³⁶*

Ez az erőteljes költői fordítás valóban alkalmas arra, hogy harci dalként énekelje az igazságtételre vágyó, nyomorgatott tömeg. Azóta kiderült, hogy nem lehet szó félreértésről, amennyiben az *Apor-kódex* 88. zsoltárának 14—15. szakasza, mely hasonló tartalmú, csaknem szószerint azonos, ugyancsak verses fordításban jelenik meg s e versnek formája ugyancsak „ősi nyolcas“. Meg kell jegyeznünk, hogy az első két sor cezúrája jobban hasonlít a cseh kantilénák nyolcsorosainak 5 + 3-as tagolására. A szöveg így hangzik:

*Erősejtessék te kezéd,
(É)s felmagasztassék te jogod.
Igazolat és ítélet
Te székednek készöleti,
Irgalmasság és igazság
Elölkelik te orcádat.³⁷*

Az „és“ szócska magánhangzó nélküli ejtése (s) másik, alább idézendő példánkban is lehetséges. Nem lenne meglepő a fölös szótagszám sem. A cseh kantilénák meglehetősen szabadon áramlanak: hetes, nyolcas, hatos, kilences, tízes sorokban. Ismert jelenség az is, hogy egy bibliai helyet emeljenek ki, konkrét harci feladatok, vagy pedig huszita vallási tételek megerősítésére. Pl. az őszövetségéből való a szövege annak a cseh *kantilénának*, amellyel a két szín alatti áldozást és ennek harci jellegét igyekeztek ének formájában terjeszteni. A *Királyok Könyve* III. része 19. fejezetének 5—8. szakasza adja az alapszöveget, melyből ezt a kantilénát alkották:

*Illést angyal szólítá:
Erőd kevés, készülj rá,
Hosszu az ut, mely téged vár,
Hogy végére eljussál,
Vedd, ime, a kenyeret,
Tüstént ürítsed e kelyhet!³⁸*

A dészma eltörlésének meglehetősen konkrét politikai feladatát ennél sokkal kevésbé konkrét kantiléna-szöveggel okolták meg, melyet szeltében énekeltek. Itt már nincs is szó bibliai szöveg lefordításáról, mindössze arról, hogy az „úr parancsát“ teljesítik.

*Betöltjük az úr parancsát,
És keressük az ő szavát.
Sokan vannak a káromlók,
Akaratát rítul meg nem hallók.³⁹*

³⁶ *Nyelvemléktár*, VIII. Budapest, 1879. 190.

³⁷ *U. o.* 184.

³⁸ *Fontes Rerum Austriacarum Scriptorum*, II. 625.

³⁹ *U. o.*

A magyar példa a biblikus szövegnek és a forradalmi cselekménynek konkrétább, természetesebb összefüggését mutatja, mint ez a két cseh kantiléna.

A *Huszita Bibliából* kiválasztott másik kantiléna-szerű fordítás pontosan megfelel a cseh-huszita források azon megjelölésének, hogy a huszita nép támadja ellenségeit, a pápát, a katolikus egyházat és annak híveit.⁴⁰ A szóbanforgó zsoltár a bálványokról és a bálványok megalkotóiról és imádóiról szól. A katolikusok szent-kultuszát, képeit, szobrait patárénok és husziták közismerten bálványimádásnak tartották. Az *Apor-kódex* 144. zsoltára a 15—19. szakaszig verses alakítás nyomait mutatja.

*Pogányoknak képek, arany és ezüst
Emberi kezeknek művelkedeti,
Szájok vagyon és nem szólnak.
Szemek vagyon és nem látnak,
Fülök vagyon és nem hallnak,
(É)s mert nincs szellet ő szájokban
Egyenlők legyenek ő velek,
Kik alkották azokat,
És mend kik biznak öbeléjük.⁴¹*

Az első két sor 11 szótagos. Ezt követi három „ősi nyolcas“, egy negyedik sor, melyben a sorkezdő „és“ lerövidülése ugyancsak ősi nyolcast ad. Ezt kilenc szótagos, majd hétszótagos és újból ősi nyolcas sor követi.

Ennyi ingadozást a korabeli magyar verselés formái nem egyszer mutatnak olyan esetben is, amikor világos, hogy nem változatos strofa alkotása a cél, hanem a magyar ritmus sokat vitatott jellegzetességével állunk szemben, a szabadon lebegő szótagokkal.

Hogy ezúttal is versről van szó, azonos bizonyítási módszerhez tudunk folyamodni. A megelőző kantilánéhoz hasonlóan egy másik zsoltár azonos tárgyú része ugyancsak többé-kevésbé azonos, verses szöveggel van fordítva. Sajnos, a szöveg a végén csonka, mert az *Apor-kódex*-ben éppen itt három levélnyi hézag következik. Azonban a kérdéses szövegrész nagy része megmaradt. Az *Apor-kódex* 113. zsoltárának 4—7. szakasza így hangzik magyar verses fordításban:

*Nemzeteknek képek arany és ezüst,
Emberi kezeknek művelkedeti
Szájok vagyon és nem szólnak,
Szemek vagyon és nem látnak,
Fülök vagyon és nem hallnak,
Orrok vagyon és nem esznek,
Kezek vagyon és nem tapasztalnak,
Lábok vagyon — — — — —⁴²*

Ez az utóbb közölt, kantilénaként énekelt zsoltár közeláll Apáti Ferenc kantilénájának egyháztámadó szövegéhez, de amíg az gyakorlati, nem hitelvi oldaláról közelíti meg tárgyát, ez a huszita dogmatikának katolikus-ellenes

⁴⁰ *Chronicon Procopii*, u. o. 71—73. Továbbá u. o. 378. Megjegyzendő, hogy az előbbi két helyen a *cantilena* szinonimájaként a *cantio*, az utóbbi helyen a *carmen* kifejezés áll, ami természetesen tartalmilag az adott esetben semminemű eltérést nem jelent.

⁴¹ *Nyelvtörténeti társaság*, VIII. 217.

⁴² U. o. 205—203.

pontjait népszerűsíti. Apáti Ferenc *Cantilenájának* nem hitelveket támadó, hanem az intézmény romlottságát támadó tónusa is kelyhes elvekre vall, az utóbbi kantiléna a táboritákhöz közelálló álláspontra.

Az a huszita kantiléna azonban, amely a legkonkrétebb, a legerőteljesebb, Apáti Ferenc köteményénél is költőibb, Heltai Gáspárnak már említett interpolációja. Ismeretes, hogy Tinódi Lantos Sebestyén *Zsigmond király és császárnak krónikája* c. énekét nem vette fel művei gyűjteményébe, és az előszőr a Heltai Gáspár által kiadott *Cantionale*-ban jelent meg Kolozsvárott, 1574-ben.⁴³ Tinódi éneke nem volt Zsigmond-ellenes, ellenben támadta a huszitákat. Heltai egyes részeket kihagyott, másokat megváltoztatott, és ismét másokat interpolált. A műnek egy 1572-es kézirati másolata és a versfők szövegének megzavarodása alapján meg lehet állapítani, hogy hol és mit változtatott Heltai: ahol valami csoda történt, azt kétségbevonja; Zsigmond hitszegését pápaellenes támadásra használja; másutt moralizál. Határozottan le kell azonban szögezni, hogy az eredetinek huszitaellenes kitételeit érintetlenül hagyja. A mű végére az 1157. sortól az 1200-ik sorig azonban egy olyan énekrészt interpolált,⁴⁴ melynek humora, költői ereje és főként tendenciája homlokegyenest ellenkezik nemcsak Tinódi Lantos Sebestyén felfogásával, de Heltai Gáspár álláspontjától is eltér. Az interpolált rész gúnyolja Zsigmondot, a papokat, azonban ezen messze túlmegy. A pokolba rakja a feudális társadalom tipikus képviselőit, egy érseket pl. hamis dézsmaért. Önkénytelenül is Lépes György erdélyi püspök jut eszünkbe, akinek a dézsma ügyében elfoglalt embertelen álláspontja robbantotta ki az erdélyi parasztfölkelést és aki egy törökellenes yállalat során menekülés közben 1441-ben elpusztult, a magyar huszita felkelések leverése után alig két évre. Ki van emelve a versben a hamis kancellár is, aki pénzért ad ki osztályos levelet. Kiéneklí a nemesurakat dúlásért, hamis vámszerzésért, ezeket sajtáságosan „paraszturak“-nak nevezi. Az interpolációra jellemző, hogy olyan részleteket tud Zsigmond király életéről, felravatalozása és eltemetése körülményeiről, amelyeket csak szemtanú tudhatott és amelyek hiányzanak mind Thuróczi János, mind pedig Bonfini leírásából.⁴⁵

*Úgy forgolódnak nagy sok rendbéli papok,
Ott lobognak nagy sok viasz istápok,
Veriteznek kövér nyaku barátok
Mert pendülnek nagy sok aranyforintok.*

*Ültöttek egy koporsóban székiben
Koronájában, szép öltözetiben,
Mongyák, hamar irták szentek köziben,
Várják a két kezét. hogy érjen egyben.*

*Nagy kétségem van, hogy égbe menjen
Csak valaki nékie ne segítjen;
De mind éjjel-nappal zengnek fülébe,
Azok ha vihetik szentek közibe.⁴⁶*

⁴³ *Régi Magyar Költők Tára*, III. Budapest, 1881. XVI. századbeli magyar költők művei. Közzéteszi Szilády Áron, 463.

⁴⁴ *U. o.* 357—58.

⁴⁵ Johannes de Thuróczi: *Chronica Hungarorum*, J. Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. 239. és Antonius de Bonfinis: *Rerum Hungaricarum Decades*, Dec. III. Lib. 4. 357—58. *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*: Red. Ladislaus Juhász. Lipsiae B. G. Teubner, 1936. Tom III. 76.

⁴⁶ *Régi Magyar Költők Tára*, III. 357.

Az interpolációnak ez a része költői szemléletességével és vad szatírjával elüt Heltai verses modorától és egy meghatározott ponton, amikor gúnyos célzást tesz arra, hogy aligha jut fel az égbe, hacsak valaki nem segít neki, a szatírának olyan kemény fokát tételezi fel, amely a moralista Heltaitól távol állt. Heltai Gáspár többi interpolációjától eltérően itt világosan utal arra, hogy *egy ének volt a forrása*. Heltai Gáspárról egyébként is megállapítható, hogy bőven használt népi forrásokat, kolozsvári plebejus-hagyományt, antifeudális paraszti meséket. Mátyás királyról és a kolozsvári bíróról szóló tréfája is plebejus-hagyomány. Meséje *Egy nemes emberről és az ördögről* erőteljesen népies ízű, jokulátor darab. Heltai forrásmegjelöléséből kiderül, hogy a felhasznált ének invenciója mi is volt: Pásztóczy Tari Lőrinc 1411-ben véghezvitt írországi zarándoklásához kapcsolódott, aki mint Jacobus Yonge dublini nótárius jegyzőkönyvéből kiderül, a szokáshoz híven valóban hozott valamiféle üzenetet Zsigmond királynak. Tari Lőrinc a jelek szerint averroista volt és a jegyzőkönyv szerint kétkedő szelleme ellen keresett volna orvosságot. Hihetőbb, hogy a kíváncsiság hajtotta s egyszersmind politikai megbízatást teljesített. A zarándokhelyről erkölcsi tartalmú intéseket szoktak hozni és ő is hozott. Utazásának regényes leírása, amely első formájában valószínűleg tőle eredt, ismeretes volt és egy változata hosszú ideig megvolt a gyöngyösi ferencendi zárda egyik kódexében.⁴⁷ Ezt az ismert történetet használta fel leleményül az ismeretlen szerző, akinek latinul tudó deáknak vagy szerzetesnek kellett lennie, olyannak, aki jelen volt Zsigmond váradi temetésén és nem sokkal utána írhatta meg költeményét és aki huszita meggyőződésű volt. Rendkívül érdekes például, hogy a pokol tüzes fürdőjében nem az erkölcstelen életű Cillei Borbála forgolódik Zsigmonddal, hanem Mária királyné. Nyilván, mert az özvegy királyné még életben volt, Zsigmondot viszont a halott Mária mellé temették Nagyváradra. A szerző mindenkit gyűlölt, aki király volt s ezenfelül Mária az eretneküldöző Nagy Lajos leánya is. A költemény szerkezetéből többet kikövetkeztetni nem lehet, mint hogy a temetés leírásával kezdődött és avval hogyan iparkodnak mennybe menekíteni és szent hírbe hozni Zsigmondot. Pedig az a pokolban van feleségével, érsekeivel, püspökeivel, uraival, udvarhölgyeivel egyetemben. Megmondta ezt neki Tar Lőrinc előre, mire Zsigmond megfogadta, hogy a mennyországra igazítja útját. Védőszentjének nevére megrakatta Budán Szent Zsigmond templomát. Ez azonban aligha segítette rajta.

Nem ismeretlen a másvilági látomásnak szatírjára, feddésre, fenyegetésre való felhasználása. Ugucione da Lodi, aki a legrégebb olasz költők egyike, egy patarén eretnek, *Libro*-jában adott erre példát és nem kisebb követője lett e példának, mint Dante Alighieri. Az a Dante, akinek művét Zsigmond udvarában olvasták és jól ismerték. Ugyanígy használja fel társadalombírálatra a látomás műfajt Langland híres költeménye a *Paraszt Péter látomása*, mely Angliából igen korán átkerült Csehországba és ismerete megállapítható olyan remekművön is, mint *A csehországi szántóvető* (1400 után) és *A kis lakács* (1408).

Az, ami Heltai Gáspár ritmikái átformálásán keresztül is hozzánk jutott a valóban művészi szatírából, arra enged-következtetni, hogy a gúnyos kanti-

⁴⁷ Kropf Lajos: *Pásztói Rátholdi Lőrinc zarándoklása 1411-ben*, Századok 1896, 716—730. Továbbá Kardos Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet*, Budapest. (1941) 175—179. — A gyöngyösi kéziratról Id. Szilády Áron: *Régi Magyar Költők Tára*, III. 468—69.

lénának egészen magasrendű formái is voltak. A temetés szemléletes, mozgalmas, gúnyos képe után így folytatja Heltai a Tinódi 11-eseihez idomított szöveget:

*Énekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt,
Tar Lőrinc hogy pokolba bement volt,
Egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt,
Négy szeginél négy tüzes ember áll volt.*

*Szózatot ott Tar Lőrincnek adának,
Az nyoszolyát tartják Zsigmond királynak,
Érsek, püspök két paraszturnak voltanak,
Az négy ember hamis urak voltak.*

*Érsek az hamis dézmaért kárhozott,
Kancellárius levélváltásért kárhozott,
A két nemesur dulásért kárhozott,
Hamis vámszörzésért egyik kárhozott.*

*Nagy sok csodát Tar Lőrinc látott volt,
Egy tüzes kádferedőt ott látott volt,
Zsigmond császár hogy benne feredett volt,
Mária, király leányával ott forgódik volt.*

*Sok párta nélkül való leányokat,
Szép menyecskéket, és szép ruhásokat,
kiknek Zsigmond megmérte köldekeket,
Hosszaságokat és ő szép tügyeket.*

*Ezt császárnak Tar Lőrinc megmondá
Ezt felelé: léssen arra nagy gondja,
Mint ő ágyát pokolból kiiktassa,
És hogy menyországgra igazgathassa.*

*Koronának egy kis ágát elrontá,
Tizenhárom várust ő elszakasztá,
Nyolcvan-ezer forintért zátagosítá,
Budán szent Zsigmondot avval rakatá.*

*Belé kazdagságot, papokat szörze,
Jószágot nagy-sokat oda engede,
Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté,
Hanemha ágyát avval kivethette.⁴³*

A gúnydal alapgondolata: hogy a császárt és úri környezetét sujtó ítélet ellen nem segít sem temetési ceremónia, a tisztítótűzben (purgatórium) szenvedő lelkekért mondott könyörgés, az erre tett alapítványok, mint a királynak saját védőszentjére tett alapítványa és templomépítése, mely az országnak annyi pénzbe került. A költemény így tükröződő szerkezete és alapgondolata is arra utal, hogy a kantilénát már a huszita felkelések leverése után írta a szerző, amikor nem az azonnali megtorlással válaszolt a nép, hanem ismét a túlvilági elégtétel lépett előtérbe. A *Huszita Biblia* első kantilénája isten jelen ítéletére utal, ez a túlvilágra. Azok, mint cseh mintáik is rövidek, mert akciókat kísérnek, cselekvésre mozgósítanak, ez hosszabb lélegzetű, mintahogy a kelyhesekkel rokonszenvező Apáti Ferenc *Cantiléná*-ja ugyancsak terjedel-

⁴³ U. o. 358.

mesebb. Nem lehetett idegen ez a dal Heltai szívének. Végighúzódik benne a katolikus egyház és a feudalizmus pénzkiszipolyozó erőszakossága. A „kövéryakú barátok“ forintokért izzadnak Zsigmond holtteste körül, a Tar Lőrinc üzenetétől megszeppent Zsigmond töméntelen forinton szeretné kijárni a szabadulást a pokolból, az érsek hamis dézsmát szedett, a kancellár hamis levélváltást, a nemes úr hamis vámot. Csak egyiknél szerepel külön megnevezve az erőszakosság és a világi uraknál közösen, hogy „paraszturak“, azaz jobbágytartók, jobbágy-nyomorítók voltak. Ilyen vonatkozásban elképzelhető, hogy Heltai enyhített valamelyest a szövegen. E rész stílusa annyira éles, humora olyan vad és plasztikus, mely egyéb interpolációtól elüt és az általa megnevezett, forrásul említett ének sajátja. Erre vall a költemény szilárd megkomponáltsága, tónusának egysége, a temetés és a pokolbeli jelenet tipikus körülményeinek valóban művészi ábrázolása.

Összefoglalva az eddigieket, azt kell mondanunk, hogy a huszita-típusú kantiléna összes válfajai megjelentek Magyarországon. A forradalmi időszak rövid, erőteljes énekei a zsoldárok szavával hirdették, hogy az uralkodó társadalom kultusztárgyai bálványok, mert nincs bennük „szellem“ és bálványimádók, akik ezeket tisztelik, énekszóval hirdették, hogy felhők és villámok között eljön és már itt is van az isteni ítélet, elérkezett az „elégtétel“ órája. A Tar Lőrinc pokoljárásáról szóló ének és Apáti Ferenc *Cantiléná*-ja arról tanúskodnak, hogy a mélyen meggyökeresedett műfaj hogyan fűzte támadó szatíráját eseményekhez, hogyan gyakorolt bírálatot az egyház minden rétegeről és a hatalmasokról. Mindezek az emlékek költőileg értékes és jellemző alkotások, melyeknek hatása nem múlt el nyom nélkül a népi szatíra kialakulására. A Mátyás király megválasztásakor szerzett és Pest utcáin énekelt dal a kantilénák szélesen elterjedő funkcióját és mély hatását mutatja a nemzeti életre. Ugyanezt igazolja a szent Lászlóról írt világias vers és Hunyadi Mátyás halálára írt gyászének ritmusa is. Bár az eddigi adatok, bizonyítékok, emlékek is jelentékenyek és máris a huszita *kantilénák* több típusát mutatják, a kutatást tovább kell folytatni és a zenetörténet XVI—XVII. századi dallamainak átvizsgálásával, nemkülönben a magyar versritmus kutatói jelentékenyen gazdagíthatják ismereteinket.